

тому, що протилежні сторони не перетинаються, а частково — через брак відчуття глибинного зв'язку.

Коли ізраїльтяни озиратимуться на цей час, вони згадуватимуть гіркоту й пристрасті, але сподіваємося, що також згадають і простягнуті через ескалатори руки. Значна частина цієї книжки оповідає про те, що зближує ізраїльтян, а також що їх роз'єднує. Об'єднувальні сили не варто сприймати як належне. Це диво, що вони витримали стільки випробувань, але щоб берегти дива, доводиться багато працювати.

«Ізраїль — не взірєць демократії, він не може ним бути, — пише Йоссі Кляйн Галеві. — Але Ізраїль є взірцем боротьби за демократичні норми за майже неможливих умов», про що свідчать багато епізодів ізраїльської історії. «Ізраїль — це лабораторія демократії в екстремальних умовах, і в цьому його цінність для світу».

ДЕН СІНОР (Нью-Йорк) і СОЛ СІНГЕР (Єрусалим)
1 серпня 2023 року

Вступ

ІЗРАЇЛЬСЬКИЙ ПАРАДОКС

Люди не проти труднощів, насправді вони розквітають на них; люди проти того, щоб почуватися непотрібними. Сучасне суспільство вдосконалило мистецтво робити людей непотрібними.

СЕБАСТІАН ЮНГЕР

Тіффані Вен лежала на масажному килимку. Це була та коротка мить, коли ти перебуваєш сама й чекаєш на масажиста, який за хвилину має повернутися. Вен думала: «Сказати йому, чи це буде недоречно? Або ж він скаже про це сам?»

Він не сказав. А Тіффані не мала звички вказувати людям. Але вона знала: якщо промовчить, то ця думка не даватиме їй спокою. Краще одразу з усім покінчити.

«Я певна, що ти пам'ятаєш, але сирена прозвучить посеред нашого масажу», — мовила вона до стіни, лежачи щочою на рушнику, що вкривав килимок. «О, так, сьогодні ж Йом га-Зікарон», — відгукнувся він, усвідомлюючи те, що вони помінялися ролями. Бо саме він як ізраїльтянин мусив нагадати. То був День пам'яті, коли Ізраїль згадує своїх полеглих солдатів.

«Коли зазвучить сирена, — сказав він, перебираючи ініціативу, — ти просто лежи на килимку. Не треба вставати посеред масажу. Але я зупинюсь і стоятиму, поки лунатиме сирена».

Вен, американська журналістка азійського походження з Сан-Франциско, яка поїхала вслід за своїм ізраїльським хлопцем до Тель-Авіва, навчалася на магістра з близькосхідних студій у Тель-Авівському університеті. Вона на мить із задоволенням

відчула себе обізнаною місцевою, та хоч скільки разів Тіффані переживала цей унікальний ізраїльський спільний ритуал, він усе одно незмінно вражав її. Рівно об 11:00 сирена повітряної тривоги наповнює повітря гучною жалібною нотою — ревучим високим звуком, який чутно скрізь, наче він виходить із самого повітря.

На дві хвилини світ завмирає, немов у науково-фантастичному фільмі. Машини зупиняються на шосе, водії стоять біля них, як вартові. У ресторанах і готелях, школах та офісах, на стадіонах і по домівках усі мовчки стоять. Стоїть персонал закусочних, офіціанти й кухарі. Стоять учні та вчителі в школі. Іноземні медіа публікували відеозаписи вуличних сцен, що завмирили вчасі, поки повітря наповнювалося пронизливим, усепроникним голосінням.

Сирени звучать два дні на рік з інтервалом у тиждень: на Йом га-Шоа (День пам'яті жертв Голокосту) і Йом га-Зікарон (День пам'яті загиблих солдатів і жертв терору).

Дві хвилини нерухомо стояти й мовчати — це довго. «Про що чи про кого всі вони думають, коли опускають голови, дивляться прямо чи заплющують очі?» — гадала Вен. Якби вона не лежала на килимку, то теж стояла б. Участь у ритуалі допомагала їй хоч трохи почуватися частиною колективу. Але річ не тільки в тому, що ізраїльтяни всі *робили* те саме — вони були налаштованими на той самий канал, а вона не мала до нього доступу. Канал був водночас колективним та особистим, оскільки ізраїльтяни зосереджувалися на комусь, кого вони втратили: брата, сина, дівчину, батька, друга дитинства, вчителя, студента, продавця з сусіднього магазину, солдата з їхньої частини.

Вен згадала ще одну сирену на День пам'яті, коли вона із Сан-Франциско розмовляла по скайпу зі своїм хлопцем з Ізраїлю. «Нам доведеться перервати розмову десь на кілька хвилин, але все гаразд, просто залишайся тут». Вен це зачудувало. «Він був не на людях, а сам, у своїй квартирі, — сказала вона нам. — Ніхто не помітив би, що він зробив. Але він підвівся і вшанував цей момент».

Джо Маккормак відчував схоже благоговіння. «Від сирени в мене завжди мурашки по спині. Навіть зараз», — каже він.

Ім'я, світла шкіра, відкрите обличчя, акцент — усе це свідчило, що Маккормак не був типовим ізраїльтянином. Навіть у цьому місці, куди з'їхалися люди з понад 70 різних країн, Маккормак виділявся. «Я пам'ятаю, як уперше почув сирену, — згадував він. — Це було в День пам'яті жертв Голокосту, в потягу до Хайфи. Зненацька транспорт зупинився посеред ніде. Довкола поля. Жодних будівель. І всі в поїзді встали. Це було дуже потужно. На всіх обличчях було видно, що всередині в них вирують емоції».

«Я виріс у шотландській глибинці, — пояснював Маккормак, — І ніколи не зустрічав євреїв. У мої дев'ять років ми дізналися про Другу світову війну й Гітлера, а також про те, що сталося з єврейським народом. Я пам'ятаю школу й учителя. Пригадую, як був тоді в класі й слухав розповіді про людей, які вбивали євреїв, а потім перемотую до цього моменту — я в Ізраїлі й мовчки стою в потягу з усіма цими людьми, країна яких виникла з попелу Голокосту».

Маккормак одним із перших зареєструвався у фейсбуку, коли той відкрився 2006 року для користувачів з-поза студентських містечок. Саме там він зустрів Аді, ізраїльтянина, який також зацікавився гучним стартапом соціальної мережі. Пів року вони спілкувалися віртуально, а потім Маккормак вирішив приїхати з двотижневим візитом.

«Я не мав жодного уявлення про Близький Схід, тим паче про Ізраїль. Думав, що це місце з верблюдами і що Ясір Арафат був президентом, — зізнався Маккормак. — Я дуже нервував. Мене вразив великий сучасний аеропорт. Була ніч, і я їхав до цього класного, невгамовного міста... Тель-Авів. Я сказав собі: "Ого. Це дуже відрізняється від Шотландії"».

Маккормак зупинився в Аді. «У нього була справжня ізраїльська домівка, — згадує він. — Велика сім'я, яка щоп'ятниці вечеряла разом. Три — іноді чотири — покоління збиралися разом за вечерею... *щотижня*. Я ніколи не бачив нічого такого. І мені просто дуже сподобалося це місце». Він звільнився з роботи й залишився на три місяці, аж поки закінчилася його туристична віза. Тоді Маккормак повернувся на деякий час до Великої Британії,

отримав нову візу й повернувся працювати у квітучому високо-технологічному секторі Ізраїлю.

Деякі аспекти ізраїльського життя спантеличили Маккормака. З одного боку, зворушливе враження від того, як ізраїльтяни, всі до одного, стояли під час сирени. Натомість на центральному відкритому овочевому ринку Тель-Авіва він побачить типів повшу сторону ізраїльтян. «Люди кричали й сперечалися, мені це здалося дуже агресивним місцем. Ніхто не ставав у чергу, всі штовхалися, це зводило мене з розуму», — сказав він.

Якщо ізраїльтяни постійно сваряться, то як вони можуть виявляти таку грандіозну єдність? Маккормак не міг цього зрозуміти. Один випадок наочно продемонстрував йому цей парадокс.

«Я їхав велосипедом і побачив, як автобус підрізав мотоцикліста, — згадував Маккормак. — І раптом той зняв шолома і почав гупати збоку ним по автобусу. А водій відчинив двері, й вони заходилися лаятися. Я подумав: «Боже мій, це добром не закінчиться». Аж раптом той хлопець із шоломом почав запитувати у водія автобуса дорогу й на завершення сказав: «Добре, дякую». І поїхав собі. А я просто стояв з відкритим ротом. Що це щойно було?»

А Тіффані Вен невдовзі довелося пережити ще один різновид сирени. Цього разу вона зіщулилась у вестибюлі тель-авівського будинку, ридючи в шерсть свого собаки. Дедалі гучніше виття сирен повітряної тривоги зненацька пронизало ніч. Вона пішла з сусідами до найбільш захищеної від ракет частини будинку. Один із сусідів, 86-річний колишній десантник Фішкай, так на неї глянув, наче сказав: «Мене нічого не лякає». Та навіть молодші люди не здавалися наляканими. Сусіди добре знали послідовність дій: чекаєш на сирену-відбій і йдеш у своїх справах.

«Чому вони не бояться?» — запитували назавтра одне одного її американські друзі. Перед нею постала також практична проблема: що робити, якщо сирена завие, коли вона буде в університеті?

Вен запитала про це одну з кураторок своєї програми. Перше, що та порадила, — не панікувати, інакше на шляху до укриття

може постраждати більше людей, ніж від ракет. А тоді усміхнулась і сказала Вен: «Визирни у вікно, якщо ти побачиш, що ізраїльтяни панікують, то час панікувати. Просто повторюй за ізраїльтянами. З тобою все буде добре».

Здатність сприймати ці речі спокійно здавалася їй неймовірною. Ізраїльтяни, зокрема і її хлопець, здавалися значно стійкішими за Вен та її друзів. Сварка на вулиці або незгода на роботі могли легко зіпсувати їй день, ба й увесь тиждень. Але для ізраїльтян «думати про такі речі за хвилину опісля є надмірною драматизацією».

Ми десятиліттями спостерігали Ізраїль. У своїй попередній книжці «Країна стартапів. Історія ізраїльського економічного дива»^{*} намагалися зрозуміти й пояснити один визначний аспект Ізраїлю — його сектор високих технологій, який бурхливо розвивається. Але на певному рівні нас, як і Тіффані Вен, і Джо Маккормака, зацікавило, що надає сили ізраїльському суспільству.

Багато в чому Ізраїль схожий на сучасні заможні демократії Північної Америки, Європи та Азії. Станом на 2021 рік його ВВП на душу населення¹ перевищив показники Німеччини, Великої Британії, Франції та Японії, а економіка зростала швидше, ніж у США та ЄС. Тель-Авів, Єрусалим та інші міста рясніють будівельними кранами, які зводять нові офісні вежі, готелі й житлові будинки. Економічна й військова сила Ізраїлю очевидна та відома. Але інша очевидність, якої, здавалося, не помічав ніхто, зокрема й ми та більшість ізраїльтян, — це те, що Ізраїль вирізнявся винятковим *суспільним* здоров'ям.

Ми так захопились успіхами Ізраїлю в царині високих технологій, що оминули увагою поступ держави на суспільному рівні. І що більше ми в нього вдивлялися, то дужче дивувалися результатам.

^{*} Книжка «Країна стартапів. Історія ізраїльського економічного дива» вийшла друком у видавництві Yakaboo Publishing у 2016 році. — Прим. пер.

Чому ізраїльтяни такі до біса щасливі?

Вен сказала нам: «Щоразу, коли я думала, що зрозуміла це місце, знову траплялося щось незрозуміле». Один парадокс виділявся, оскільки містив, власне, усі інші. У недавньому звіті ООН про рівень щастя в країнах Ізраїль посідає одне з перших місць у рейтингу.

Вен знадобилося небагато часу, щоб усвідомити стреси щоденного життя в Ізраїлі. Нерівність у доходах і вартість життя² зростали. У 2021 році Economist назвав Тель-Авів найдорожчим містом світу. Середня вартість квартири³ приблизно в 150 разів більша за середню річну зарплату, що вдвічі дорожче, ніж у США. І це ми ще не дійшли до частини про життя під постійною загрозою. У певні періоди протягом останніх 25 років понад половина опитаних дорослих ізраїльтян сказала, що була жертвами терористичних атак або мала родичів чи друзів, які пережили теракти.

Оцінка ізраїльського щастя викликала цікавість Вен. Частково, щоб пояснити це собі, вона написала статтю для американського новинного сайту Daily Beast «Чому ізраїльтяни такі до біса щасливі?»⁴ Стаття стала однією з найпопулярніших з тих, які вона будь-коли писала. В Ізраїлі здавалося, що всі певні, що їхня країна навряд може претендувати на виграш у лотереї щастя.

«Публікація викликала багато дискусій серед моїх ізраїльських друзів», — розповіла Вен. Один з її професорів прочитав статтю, але не знав, хто авторка. «Він запитав у моєму класі: “Хто така Тіффані Вен?” Викладач цілком погодився зі статтею й похвалив мене». Але були й незгодні. Психологиня, з якою вона спілкувалася, заявила, що ізраїльтяни не щасливі — усі її пацієнти були нещасними.

Ми знали, що ізраїльтянам є на що скаржитись, і вони точно це роблять. Розмова з Вен додала нам запитань. Що означає те, що ізраїльтяни щасливі? Звідки взагалі взявся рейтинг щастя?

Джерелом став щорічний «Звіт про щастя у світі»⁵ — солідна доповідь, базована на дослідженнях і видана пов'язаною з ООН

організацією. Коли Вен уперше натрапила на цей звіт, Ізраїль належав до 15 найкращих з понад 150 країн світу. У звіті 2022 року Ізраїль підскачів на дев'яте місце. Потім, у 2023-му, піднявся ще на п'ять позицій і став четвертим у світі. Тоді, коли рейтинг більшості країн із року в рік залишався стабільним, Ізраїль — з початкової, вже доволі високої точки — за три роки піднявся на десять позицій.

Результати звіту важко було відкинути. Десятий рік поспіль він ґрунтується на масштабному глобальному опитуванні Gallup, і його результати з плином часу були напрочуд стабільними. Щороку Ізраїль потрапляв до першої десятки.

Сприяття щастю стало частиною глобальної політики. Деякі країни, як-от Об'єднані Арабські Емірати⁶ й Еквадор, навіть призначили міністрів щастя. (У Великій Британії є міністр у справах самотності, але його повноваження такі самі.) Крихітний Бутан⁷ привернув увагу заявою, що більше не вимірюватиме свій прогрес відповідно до валового національного продукту (ВНП), а натомість зосередиться на підвищенні «валового національного щастя» країни.

Але як виміряти щастя держави? Ідея «досліджень щастя», принаймні на рівні країни, звучала непевно. Концепція «щасливої країни» навіювала картину місця, де всі ходять з усмішками на обличчях. Це точно був не той Ізраїль, який ми знали.

«Усмішкова» версія щастя — це не те, що намагалася виміряти Gallup. Звіт орієнтувався на глибшу концепцію: задоволеність життям. Соціологи⁸ вдалися до широко вживаного інструменту для вимірювання задоволеності життям — «сходів Кентріла». «Будь ласка, уявіть собі драбину зі сходинок, пронумерованими від 0 внизу до 10 вгорі, — йдеться в запитанні. — Верх драбини означає найкраще можливе життя для вас, а низ — найгірше. На якій сходинці, на вашу думку, ви стоїте зараз?» Ізраїльтяни поставили себе на сходах «найкращого можливого життя» вище за майже будь-яку іншу країну світу.

Такий результат особливо вражає тому, що єврейський народ скаржився, відколи став народом. Мало не найперший приклад